نگاهی به آداب و رسوم عاشورایی در مناطق مختلف ایران از «منبرکشی» در مازندران تا «عباس‌خواهی» در فارس

محرم؛ ماه هزار آیین

فاطمه طالبیان| محرم که از راه می‌رسد، کوچه‌ها و خیابان‌ها رنگ سیاه به خود می‌گیرند، پرچم‌های عزا بر سردر خانه‌ها و مساجد برافراشته می‌شوند و صدای نوحه و مرثیه در گوشه‌گوشه ایران طنین می‌اندازد. ماهی که تنها یک مناسبت مذهبی نیست، بلکه بخشی از حافظه تاریخی و هویت فرهنگی مردمی است که قرن‌هاست روایت کربلا را نسل به نسل با خود حمل کرده‌اند.

در روزهای آغازین محرم، از سواحل نیلگون خلیج فارس تا دامنه‌های سرسبز البرز و از کویرهای مرکزی تا دشت‌های غرب کشور، میلیون‌ها ایرانی به شیوه‌ای که از پدران و مادران خود آموخته‌اند، به استقبال این ماه می‌روند. هر منطقه زبان، موسیقی، پوشش و آداب خاص خود را دارد، اما همه در یک نقطه مشترک‌اند؛ عشق و ارادت به امام حسین(ع) و یاران باوفایش.

محرم در ایران تنها با اشک و سوگواری شناخته نمی‌شود؛ این ماه عرصه‌ای برای نمایش همبستگی اجتماعی، مشارکت مردمی و زنده نگه داشتن میراث فرهنگی نیز هست. آیین‌هایی که برخی از آن‌ها قدمتی چند صد ساله دارند، هنوز هم در روستاها و شهرها با همان شور گذشته برگزار می‌شوند و مردم را فارغ از تفاوت‌های قومی، زبانی و جغرافیایی در کنار یکدیگر قرار می‌دهند. در این گزارش نگاهی خواهیم داشت به برخی از مهم‌ترین آیین‌ها و رسم و رسوم مردم استان‌های مختلف ایران در ماه محرم؛ آیین‌هایی که هر سال با فرارسیدن این ماه، بار دیگر جان می‌گیرند و در دل مردم زنده می‌شوند.

■ آذربایجان شرقی؛ شکوه نوحه‌های ترکی

در آذربایجان شرقی، محرم با شور خاصی آغاز می‌شود. مساجد، تکایا و حسینیه‌ها از روزهای ابتدایی ماه سیاه‌پوش می‌شوند و مردم در مراسم عزاداری حضور می‌یابند. نوحه‌خوانی به زبان ترکی آذری یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های عزاداری در این منطقه است. اشعاری که نسل به نسل منتقل شده‌اند با لحنی حزن‌انگیز اجرا می‌شوند و فضای شهرها و روستاها را تحت تأثیر قرار می‌دهند.

در بسیاری از مناطق، مراسم سنتی «شاخسی واخسی» برگزار می‌شود. عزاداران در صفوف منظم حرکت می‌کنند و با ذکرهای خاص، ارادت خود را به امام حسین(ع) ابراز می‌کنند. این آیین یکی از نمادهای عزاداری در شمال غرب کشور به شمار می‌رود.

نخل‌گردانی یکی از آیین‌های سنتی و قدیمی محرم است که در برخی مناطق آذربایجان شرقی نیز برگزار می‌شود. در این مراسم، سازه‌ای چوبی که نماد تابوت امام حسین(ع) است، با تزئینات خاصی آماده و در میان عزاداران گردانده می‌شود. این آیین تأثیر عمیقی بر روح و جان عزاداران می‌گذارد.

■ اردبیل؛ دیار صفویان

مردم اردبیل با آغاز ماه محرم آیین‌ها و سنت‌های ویژه‌ای دارند که مشهورترین آن مراسم طشت‌گذاری است. این آیین به‌قدری با هویت مذهبی اردبیل گره خورده که بسیاری، اردبیل را «پایتخت حسینیت» ایران می‌نامند. این مراسم معمولاً چند روز پیش از آغاز محرم یا در آستانه آن در مساجد و حسینیه‌های اردبیل برگزار می‌شود. عزاداران طشت‌های مسی یا برنجی را با احترام وارد مسجد می‌کنند و در جایگاهی ویژه قرار می‌دهند. سپس آب درون طشت‌ها ریخته می‌شود و مردم از آن به عنوان تبرک می‌نوشند یا با خود می‌برند. این آیین یادآور تشنگی امام حسین(ع) و یارانش در کربلا و نیز بخشندگی آن حضرت در سیراب کردن سپاه حر پیش از واقعه عاشوراست.

نکته جالب این است که آیین طشت‌گذاری اردبیل قدمتی چند صد ساله دارد و برخی منابع آن را متعلق به دوران صفویه و حتی دارای سابقه‌ای بیش از ۶۰۰ سال می‌دانند.

پس از طشت‌گذاری، هیئت‌های محلات مختلف برنامه‌های سینه‌زنی و زنجیرزنی را آغاز می‌کنند. نوحه‌های ترکی آذریِ اردبیل از ویژگی‌های برجسته این مراسم است و بسیاری از نوحه‌های معروف محرم در آذربایجان از همین منطقه سرچشمه گرفته‌اند. همچنین اردبیلی‌ها پس از عید سعید قربان و در آیینی دیگر به پیشواز مراسم عزاداری محرم می‌روند. همراه با حرکت کاروان سیدالشهدا(ع) به سمت کربلا، مراسم هفته‌خوانی یا هفته خوانلئق آغاز می‌شود. به این شکل که دسته‌های عزاداری و هیئت‌ها در منازل افراد هیئت جمع می‌شوند و مراسم ویژه عزاداری را در خانه‌ها شروع می‌کنند، مراسمی که هر شب انجام می‌شود و مقدمه‌ای است برای عزاداری در ماه محرم. افراد، وجود این عزاداران را در خانه خود خوش‌یمن می‌دانند.

■ زنجان؛ دریای جمعیت در حسینیه اعظم

زنجان را بسیاری با حسینیه اعظم می‌شناسند. مراسم هشتم محرم در این شهر سال‌هاست که به یکی از بزرگ‌ترین اجتماعات مذهبی کشور تبدیل شده است. هزاران نفر از نقاط مختلف ایران برای شرکت در این مراسم راهی زنجان می‌شوند. یکی از رسوم شناخته شده زنجان، مراسم «اذن عزا» در حسینیه اعظم زنجان است. در آستانه محرم، خادمان حسینیه پرچم گنبد را تعویض کرده و پرچم سیاه عزا را برافراشته می‌کنند. این مراسم همراه با قرائت قرآن، مداحی و مرثیه‌خوانی برگزار می‌شود و نشانه رسمی آغاز عزاداری است. همچنین در زنجان، پیش از آغاز محرم مراسم طشت‌گذاری برگزار می‌شود.

> ماه محرم در ایران تنها با اشک و سوگواری شناخته نمی‌شود؛ این ماه عرصه‌ای برای نمایش همبستگی اجتماعی، مشارکت مردمی و زنده نگه داشتن میراث فرهنگی است.

■ گیلان؛ علم‌بندی و سنت‌های دیرینه

محرم در گیلان با آیین‌هایی آغاز می‌شود که ریشه در تاریخ و فرهنگ محلی دارد. یکی از مهم‌ترین آن‌ها مراسم علم‌بندی است که در روزهای پیش از محرم انجام می‌شود. از یک روز پیش از محرم تا حدود هفتم محرم، در بسیاری از شهرها و روستاهای گیلان مراسم علم‌بندی برگزار می‌شود. در این آیین، مردم پارچه‌های سبز یا نذری را به علم‌ها می‌بندند، شمع روشن می‌کنند و برای برآورده شدن حاجات خود دعا می‌خوانند. این مراسم در شهرهای ماسوله و آستانه اشرفیه شهرت بیشتری دارد.

«علم واچینی» در روز عاشورا یا سومین روز شهادت امام حسین(ع) اجرا می‌شود و زمان آن در برخی شهرهای گیلان متفاوت است. در این روز افرادی که در مراسم علم‌بندی شرکت کرده‌اند، دوباره دور هم جمع می‌شوند. افرادی که در این فاصله حاجت‌روا شده و به خواسته خود رسیده‌اند، بین مردم نذری پخش کرده و گوسفند قربانی می‌کنند. سپس در مراسمی پارچه‌های بسته شده به دور علم باز می‌شود و علم را در یک پارچه می‌پیچند و درون خمره‌ای در مسجد قرار می‌دهند. روی علم باید کاملاً پوشانده شود تا کسی به آن دست نزند و سال بعد دوباره در مراسم علم‌بندی از آن علم استفاده می‌شود.

«لال‌پله» یا «لال‌پلو» یکی دیگر از جالب‌ترین آداب و رسوم مردم گیلان در محرم است. در این مراسم زنان گیلانی که بیماری در خانه دارند و یا نیازمند هستند، در روزهای محرم چادری سیاه همراه با نقاب به سر کرده و از خانه‌هایی که غذای نذریشان در آن روز شیرین‌پلو است، طلب بخشش می‌کنند.

■ منبرکشی در مازندران

در برخی مناطق مازندران حمل علم‌ها و بیرق‌های بزرگ بخش مهمی از مراسم را تشکیل می‌دهد. در برخی مناطق مازندران، به‌ویژه در بخش‌هایی از شهرستان‌های مرکزی استان، آیین نخل‌گردانی یا حمل سازه‌های نمادین عزاداری برگزار می‌شود که یادآور تشییع پیکر شهدای کربلاست.

مَجمَع‌گذاری نیز از آیین‌های محرم در مازندران است که قدمتش در شرق این استان به ۲۰۰ سال می‌رسد. این آیین بیشتر در روستاهای مناطق کوهستانی و ییلاقی مازندران برگزار می‌شود ولی جاافتاده‌ترین شیوه مجمع‌گذاری که در این استان شهرت دارد مربوط به روستای کوهستان از توابع شهرستان بهشهر است.

مراسم منبرکشی از جمله مراسم ماه محرم است که در محله‌های قدیمی شهرستان ساری اجرا می‌شود و کسانی که خادم منبر هستند و نسل به نسل منبر را نگهداری می‌کنند، چند روز پیش از اجرای مراسم، منبر را بیرون آورده و یک پارچه سبز روی آن می‌اندازند و از اذان صبح در روز تاسوعا مشغول پخت برنج نذری می‌شوند که این برنج به عنوان تبرک به عزاداران داده می‌شود. آیین طشت‌گذاری نیز از سنت‌هایی است که در میان آذری‌زبانان مقیم استان مازندران رواج دارد.

■ خراسان رضوی؛ سوگواری در جوار حرم مطهر رضوی

مشهد در ایام محرم میزبان میلیون‌ها زائر از سراسر ایران و کشورهای مختلف است. حرم مطهر امام رضا(ع) به یکی از مهم‌ترین کانون‌های عزاداری کشور تبدیل شده و مراسم مختلفی در صحن‌ها و رواق‌های آن برگزار می‌شود. یکی از مهم‌ترین آیین‌های آغاز محرم در بسیاری از شهرهای خراسان رضوی، علم‌بندان است. در این مراسم، علم‌های عزاداری با پارچه‌های نذری و سیاه پوشانده شده و به نشانه ورود به ایام سوگواری برپا می‌شوند. این سنت در شهرهایی مانند بردسکن، خلیل‌آباد، داورزن و برخی روستاهای منطقه رواج دارد.

خراسان رضوی از مراکز مهم تعزیه‌خوانی در ایران است. در شهرهایی مانند کاشمر، سبزوار، نیشابور و خلیل‌آباد تعزیه و شبیه‌خوانی از روزهای نخست محرم برگزار می‌شود.

همچنین در آستانه ماه محرم‌الحرام آیین «اذن عزا و تعویض پوش ضریح مطهر و پرچم گنبد منور حضرت امام رضا(ع) به رنگ مشکی» با حضور پیرغلامان و هیئت‌های مذهبی انجام می‌شود.

■ یزد؛ میراث جهانی نخل گردانی

یزد را می‌توان یکی از مهم‌ترین مراکز آیین‌های عاشورایی ایران دانست. نخل گردانی مشهورترین رسم این استان است. نخل که سازه‌ای بزرگ و چوبی است، نماد تابوت امام حسین(ع) محسوب شده و توسط ده‌ها نفر حمل می‌شود. یکی از سنت‌های قدیمی یزد، پرسه‌زنی است. در روز تاسوعا، هیئت‌های عزاداری در کوچه‌ها و محله‌ها حرکت می‌کنند، مقابل خانه‌ها عزاداری کرده و مردم نیز نذورات خود را تقدیم می‌کنند. این رسم هنوز در بسیاری از محله‌ها و روستاهای یزد زنده است.

ماتم چهار مناره یکی از قدیمی‌ترین سنت‌های عزاداری در یزد بوده و توسط سادات شهر از نسلی به نسل دیگر منتقل شده است. در این سنت سادات هر محله چند روز مانده به آغاز محرم با مراسم چاووشی‌خوانی و عزاداری نسبت به سیاه‌پوش کردن مناره مسجدها اقدام می‌کنند. چهار مناره مساجدی که سیاه‌پوش می‌شود عبارت‌اند از مناره مسجد امام حسین(ع) در محله گلکاران، مناره مسجد آقا در محله دروازه میدان، مناره مسجد جامع واقع در میدان امام حسین(ع) و مناره امامزاده احمد(ع).

■ سقاخوانی در اصفهان

در برخی شهرهای استان به‌ویژه مناطق کویری و شهرستان‌هایی مانند خوانسار، محرم با چاووشی‌خوانی آغاز می‌شود. روستای تاریخی ابیانه نیز یکی از مشهورترین آیین‌های محرم ایران را دارد. در مراسم جغجغه‌زنی، عزاداران قطعات چوبی ویژه‌ای را با ریتمی خاص به هم می‌زنند و همراه با نوحه‌خوانی عزاداری می‌کنند. همچنین در نایین مراسم چق‌چقی‌زنی برگزار می‌شود. عزاداران دو قطعه چوب در دست گرفته و هماهنگ با نوحه، آن‌ها را به یکدیگر می‌کوبند.

سقاخوانی یکی از آیین‌های قدیمی اصفهان است. سقاخوانان با مشک آب و کاسه در دست، به یاد تشنگی شهدای کربلا میان عزاداران آب توزیع می‌کنند و اشعار مذهبی و مراثی ویژه‌ای را می‌خوانند.

از مهم‌ترین آیین‌های محرم در اصفهان «شمع‌زنی» یا «چهل منبر» است که در این مراسم در ظهر روز تاسوعا پس از نماز ظهر کاروان‌هایی به نام چهل و یک منبر و به صورت پابرهنه به ۴۰ مکان مذهبی و مقدس می‌روند و شمع روشن می‌کنند. در آیین گل‌مالی نیز مردم در محل‌هایی خاص آماده می‌شوند و سپس مقداری خاک‌رس یا گل باغچه را با گلاب و آب ترکیب می‌کنند و در مراسم عزاداری حسینی آن را به سر، صورت و بدن خود می‌مالند.

■ لرستان؛ نماد اندوه عاشورا

یکی از متفاوت‌ترین آیین‌های محرم در ایران، مراسم گل‌مالی لرستان است. عزاداران در روز عاشورا بدن و لباس خود را به گل آغشته می‌کنند تا اوج اندوه و همدردی خود را با مصیبت کربلا نشان دهند.

یکی دیگر از رسوم مشهور لرستان، «چهل‌منبر» است که بیشتر در شهر خرم‌آباد برگزار می‌شود. در روز تاسوعا، زنان با پای برهنه و پوشش تیره، در سکوت به ۴۰ خانه یا مجلس عزاداری سر می‌زنند و در هر مکان شمعی روشن می‌کنند. این مراسم به یاد رنج‌ها و اسارت حضرت زینب(س) برگزار می‌شود و با نذر و دعا همراه است.

■ یزله خوزستان در محرم

خوزستان با تنوع قومی خود، جلوه‌های متفاوتی از عزاداری را به نمایش می‌گذارد. عرب‌ها، بختیاری‌ها، لرها و دیگر اقوام هر کدام سنت‌های خاص خود را دارند. سنج و دمام را معمولاً در آغاز عزا برگزار می‌کنند. این برنامه با فاصله کمی از محل سینه‌زنی با صدای شیپوری بلند آغاز می‌شود و تا محل برگزاری عزا ادامه می‌یابد و در این مسیر خیل عظیمی از سوگواران را با خود همراه می‌کند.

یَزْله یا هُوسه نوعی شعر حماسی رایج در میان اعراب خوزستان است که با کوباندن پا بر زمین به صورت جمعی اجرا می‌شود. یزله (هوسه) هم در مراسم عزاداری (همانند محرم و صفر) برگزار می‌شود و هم در مراسم شادی.

سینه‌زنی سه ضرب یا سه سنگ، از سبک‌های معمول سینه‌زنی است که از گذشته تاکنون در بهبهان برگزار می‌شود. این آیین به دو صورت نشسته و ایستاده اجرا می‌شود.

■ بوشهر؛ سرزمین سنج و دمام

با آغاز محرم، صدای سنج و دمام در کوچه‌ها و خیابان‌های بوشهر طنین‌انداز می‌شود. این آیین از مشهورترین مراسم محرم در جنوب ایران است.

در ماه محرم به‌طور معمول در تمام شهرها و روستاهای استان بوشهر آیین گهواره علی اصغر(ع) برپا می‌شود. در این گهواره چوبی که مختک نام دارد و با تور سبز پوشیده شده، طفلی هم سن و سال حضرت علی اصغر(ع) را پس از پوشاندن لباس سبز می‌خوابانند و زنان آن را تکان می‌دهند و همزمان به نوحه و لالایی‌خوانی می‌پردازند.

حجله نمادین حضرت قاسم(ع) را با پارچه‌ها و نوارهای رنگی تزئین و چراغانی می‌کنند و این حجله روی دست چهار نفر حمل می‌شود. زنان با دیدن آن کل می‌کشند و بر سر و صورت خود می‌کوبند و برای داماد ناشاد امام حسین(ع) گریه و زاری سر می‌دهند، همراهان حجله نوحه قاسم(ع) را می‌خوانند و در عقب حجله خنجه‌هایی حاوی شمع، شیرینی و حنا حمل می‌شود.

■ حجله‌گردانی در هرمزگان

در آیین «چک‌چکو» عزاداران به جای سینه‌زنی، دو تکه چوب یا سنگ کوچک را در دست گرفته و با ریتمی هماهنگ و صدای «چک‌چک» به هم می‌زنند و اشعار مذهبی می‌خوانند.

در آیین حجله‌گردانی نیز به یاد حضرت علی اصغر(ع) حجله‌ای با پارچه‌های سبز، آینه و چراغ تزئین شده و در میان عزاداران چرخانده می‌شود.

■ عباس‌خواهی در استان فارس

آیین سینه‌زنی قطاری مردم شیراز در برپایی مراسم سوگواری به ویژه در ایام محرم شهرت بسیاری دارد؛ مراسمی که در آن عزاداران با تشکیل صف یا دایره‌ای، به شکل جمعی، هم‌نوا با نوحه‌خوان، سینه می‌زنند.

مراسم عباس‌خواهی در زبان محلی «عم‌کبار» نام دارد که هر ساله در شهرستان خرم‌بید، در شب عاشورا مقابل مسجد جامع منطقه خرمی در شهرستان خرمبید اجرا می‌شود و سابقه‌ای ۲۰۰ ساله دارد و یکی از آیین‌های ثبت شده استان فارس است. واژه عم‌کبار که در واقع غم کویار است بنا بر اعتقاد عوام، خطاب به حضرت زینب(س) و منظور از یار، یار حضرت امام حسین(ع) یعنی حضرت ابوالفضل العباس(ع) است.

در این مراسم علم‌هایی از مناطق مختلف شهرستان به مسجد جامع شهر آورده می‌شود و عزاداران اشعار خود را می‌خوانند و یک نفر در وسط ایستاده و چند نفر دور علم حلقه می‌زنند و با حرکات خاص و خواندن اشعار مذهبی، به‌صورت گروهی دور علم می‌چرخند.

جدول ۹۴۷۴

طراح: محمدرضا علی‌زاده zadehalireza@gmail.com

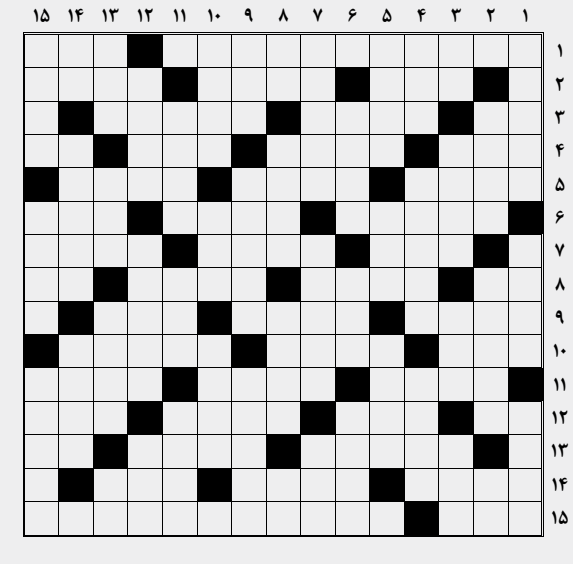

■ افقی

۱. پدیده مخرب اجتماعی که سلسله مراتب در خانواده را تغییر داده و بچه‌ها تصمیم‌گیرنده می‌شوند - رنگ طبیعت ۲. اسمی غیر از نام اصلی که فرد به آن شهرت پیدا کند - قشنگ - انبار غله ۳. شگرد خاص انجام کاری - اهرم - ساقه زیرزمینی برخی گیاهان ۴. جستنی معدنچی - از ارکان نماز - ساز تیره - سودای ناله ۵. پاراف - پایتخت مه‌آلود اروپایی - زبان کوچک ۶. فناوری پیشرفته - پس از پشتک می‌آید - حرف نوروزی ۷. محل کار پزشک - تمدن ۵ هزار ساله بین‌النهرین - بینوا ۸. همسر مرد - کشور عربی سازشگر در همسایگی رژیم غاصب صهیونیستی - واحد طول ۲/۵ سانتیمتری - صوت ندا ۹. سالن قطار - مقیم - کیف دستی ۱۰. مسافرخانه مجلل - شعله آتش - رانده شده از درگاه خداوند ۱۱. انزجار - خلاصه‌سازی پیام‌ها و جست‌وجو و بازیابی آن‌ها را در فضای مجازی تسهیل می‌کند - نابودی ۱۲. عدد دایره - شیرینی بزرگ عروسی - سمت راست - پخش شده روی زمین ۱۳. از روزنامه‌های سراسری کشورمان - درس نوشتنی - ناشنوا ۱۴. چالاک - گران‌قیمت - چوب شکسته‌بندی ۱۵. خامه - بیست و سومین نخست‌وزیر کانادا که مدتی قبل جایش را به مارک کارتی سپرد

■ عمودی

۱. اسباب‌بازی چرخان کودکانه - جنگی را گویند که پیامبر اکرم(ص) شخصاً فرماندهی را برعهده داشتند - گیاه عشقه ۲. بینش - خواهر یا برادر اندر - خاندان ۳. نگاه خیره - بلندهمت - ورزشی گران‌قیمت - دری مشهور ۴. مقابل نسیه - ابلیس - کلام زشت ۵. نویسنده - قاتل جنگل - آینده ۶. پرنده‌ای که بر بام‌ها لانه می‌سازد - یکی‌اش صدا ندارد - احمق و کودن ۷. امتحان - لبه جسم - دم و بازدم ۸. قدم یکپا - کوتاهی - اهل کاشان - پسوند مصدر جعلی ۹. مادر باران - جاهل - از انواع آفت‌کش‌های گیاهی بر اساس نحوه عملکرد ۱۰. پرچم - شاعر مسافر - پسوند آغشتگی ۱۱. کرم خون‌خوار - خویشاوندی - ریشه گرفتن ۱۲. از تقسیمات قرآنی - لهیده در دست - ماده بیهوشی ۱۳. نقره - دریغ - واحد هزارتایی - می‌دهند تا گرفتار کنند ۱۴. مخترع تلفن - سرکرده خون‌خوار هون‌ها - رهرو ۱۵. آوای گرگ - باد خنک و ملایم - روشنایی امیدوارکننده
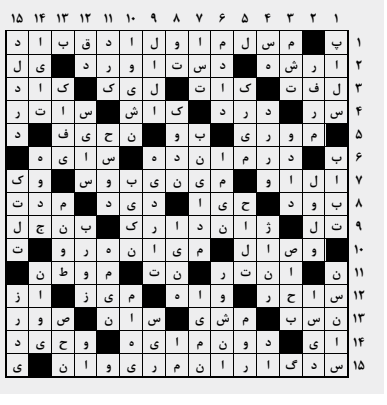
حل جدول شماره قبل